

РОЗДІЛ V

РЕЛІГІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Тема XXV

СТАТИСТИКА І ГЕОГРАФІЯ СУЧАСНИХ РЕЛІГІЙ

Релігійна статистика – одна з найскладніших галузей визначення кількості віруючих як для науковців, так і для самих церков. Є церкви, які з точністю до одиниці можуть назвати кількість своїх вірних. Це, як правило, протестантські церкви, в яких існує строге членство. Проте більшість церков лише приблизно визначають своїх прибічників за кількістю хрещень, сповідань, присутніх на богослужіннях тощо. Деякі церкви включають до своїх вірних всіх, в тому числі й дітей, інші ж – лише так званих повних членів, послідовників певного віку. Як правило, церковна статистика тенденційна і прагне завищити реальні показники.

1. Кількісні показники сучасних релігій

Статистичний облік конфесійної структури суспільства існує в небагатьох країнах, оскільки вважається, що держава, рахуючи вірних, порушує принцип свободи совісті. Навіть в тоталітарних країнах при проведенні будь-яких переписів, як правило, не зазначається віросповідна належність їх мешканців. Будь-які статистичні дані страждають на неточність хоч би тому, що в поліконфесійному середовищі важко віднести вірних до якоїсь певної конфесії. Як бути, скажімо, з “просто християнами”, які фіксуються і як християни, і як православні, і як прихильники УАПЦ. В цьому випадку їх рахують тричі. Хрестоматійним є випадок з Японією, де віруючих (за переписом) виявляється вдвічі більше, ніж населення країни. Оскільки вони одночасно відносять себе до сінто як національної традиції і до якоїсь конкретної конфесії християнського чи буддистського толку.

Карта поширення різних релігій засвідчує те, що з шестимільярдного населення планети деє 4,5 млрд. віруючих.¹

З них, за даними Всесвітнього Євангелізаційного Руху (Global Evangelization Movement), 2 млрд. – християни, тобто ті, хто приймає якусь форму християнства. Загальна кількість членів християнської Церкви складає 1,898

¹ На початок 90-х років віруючих нараховувалося 4 345 541 тис. (пораховано за табл. “Чисельність віруючих сучасних релігій” // Павлов С., Мезенцева К., Любіцева О. Географія релігій. – К., 1998. – С.428).

млрд., з яких 1,3 млрд. регулярно відвідують храми.²

Крім християн і 900 млн. невіруючих та атеїстів, в світі нараховується 1,3 млрд. мусульман, 900 млн. індуїстів, 350 млн. буддистів, 225 млн. прихильників китайської традиційної релігії, 190 млн. сповідників примітивно-туземних (місцевих) культів, 18 млн. сикхів, 15 млн. іудеїв, 102 млн. сповідників нових релігій та багато інших.³

Найбільше християн проживає в Європі та Америці, де кількість громад і парафій дещо стабілізувалася, а їх приріст складає відповідно 2 і 16 відсотків. Помітно зростає кількість християн у Східній Азії за рахунок Китаю, де приріст становить 500 %. Продовжує збільшуватися кількість християн в Латинській Америці та Африці. За оцінками експертів до 2006 року темпи зростання християн у світі загалом зберуться, але в Європі – території традиційного поширення християнства – очікується все ж зменшення християн десь на 2 %, що пов'язано переважно із демографічними проблемами різних частин світу.

Християнство за своїми конфесійними визначеностями багатовимірне. В 1980 році в світі існувало 1.720.000 церков, які належали до 20.800 різних течій.⁴ Обидві цифри зросли за останні два десятиліття десь на 17-20 %.

Серед трьох основних гілок християнства також відбувся певний геополітичний розподіл. Так, католики переважають в Західній Європі, Америці, протестанти – в Центральній і Північній Європі та Америці, а православні – у Східній Європі.

Своїм зростанням християнство в основному зобов'язане п'ятидесятникам і харизматичним рухам. Якщо в 1980 році послідовники цих течій складали 11 % від усього християнського населення, то на кінець століття їх вже біля 25 %. На сьогодні їх нараховується 482 млн. і десь біля 680 млн. – це їхні потенційні віруючі.⁵

Іншими словами, темпи зростання чисельності християн перевищують темпи зростання населення Землі. Дослідники підраховали, що між 1980 і 1993 рр. кількість парафій в християнських Церквах у середньому збільшувалася на 92 тис. в день⁶. Зрозуміло, що наведені середні цифри різняться від континенту до континенту. Так, в Європі проживає приблизно 550 млн. християн, в Латинській Америці – 450, в Північній Америці – 320, в Африці – 350, в Південній Азії – 180, Східній Азії – 126, в Океанії – 20.⁷ І перспектива у християнських церков тут різна.

² Христианский мир. – 2000. – № 9.

³ Див.: Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents // www.Adherents.com/Religions_By_Adherents.html (остання модифікація 12.06.2000)

⁴ Религии мира. – М., 1996. – С.384.

⁵ Христианский мир. – 2000. – № 9.

⁶ Религии мира. – С. 384.

⁷ Див.: Worldwide adherents of all Religions by six Continental Areas // www.zpub.com/un/pope/relig.html.

Але серед всіх віруючих в світі християн тільки третина. На другому місці за кількістю знаходяться мусульмани, які панують в Африці й Азії. На сьогодні майже кожний п'ятий в світі – мусульманин. Щорічні темпи зростання мусульман в останні десятиліття склали в середньому 35-40 %. Цей ріст пов'язаний насамперед із економічним та демографічним бумом, який переживає ісламський світ. Але і він потребує кореляції, до чого активно залучається духовенство. Серед мусульман більшу частину складають суніти, яких біля 90 %. Решта – це шіїти та різні ісламські секти.⁸

Компактно на релігійній карті світу розташовані послідовники індуїзму, які займають територію Індостану. Будучи за своєю кількістю третіми в світі і складаючи 16 % від кількості всіх віруючих,⁹ індуїсти на найближчу перспективу втратять свій потенціал на кількісне зростання. Передбачається, що приріст їх до 2006 року становитиме лише 7 %. Індуїзм буде поширюватися лише в своєму етнічному середовищі і не вийде за межі національних кордонів Індії. На цій же території існують інші індійські релігії - джайнізм та сикхізм. Останній, за прогнозами, буде зростати помітними темпами (десь 50 % за десятиліття).¹⁰

Незважаючи на кризу, в якій перебуває нині буддизм, він має сьогодні 350 млн. своїх послідовників. І хоча передбачається його кількісне зменшення до 2006 року на 6 %, все ж в країнах свого традиційного поширення буддизм має сильні позиції. Це – країни Південно-Східної Азії, Тибет. 60 % буддистів належить до махаяністичної традиції, а 40 % – до тхеравадичної (хінаяни) та інших шкіл в буддизмі.¹¹

Особливою країною з релігійного погляду є Китай, де дивовижно переплелися традиційно китайські вірування, буддизм, християнство, секулярні релігії. Дані про кількість віруючих в Китаї коливається від 225 до 600 млн.¹²

На карті світу величезні території належать так званим первісним релігіям і культам (плем'яним, тубільним релігіям). Поширені вони переважно в країнах Африки, Океанії, Латинської Америки. Проте щільність населення там дуже низька, тому є сенс говорити приблизно про 200 млн. їх послідовників, кількість яких постійно зменшуватиметься.

Відносно невеликими за своєю чисельністю є послідовники сінто та іудаїзму (відповідно 31 і 17 млн. осіб). Вони проживають переважно у місцях концентрації японців та євреїв.¹³

Дуже обмеженим географічним простором володіють зороастрійці, які є

⁸ Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents

⁹ Там само.

¹⁰ Религии мира. – С.386.

¹¹ Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents.

¹² Див.: Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents; Религии мира. – С.428.

¹³ Географія релігій. – С.428.

нащадками колись поширеної, а пізніше майже знищеної етнічної релігії давніх іранців – парсів. Їх нараховується (за різними джерелами) від 150 до 250 тис.

Важко визначити географічні межі нових релігій, оскільки вони виникають або в рамках уже традиційно існуючих як їх модернізований варіант, або на стику декількох релігійних традицій, а тому є трансконтинентальним явищем. Але останнє набирає обертів. Якщо за 1980-1993 рр. їх приріст склав 33 %, то на наступні 13 років передбачається зміна бік їх збільшення аж на 67 %.¹⁴

Існує багато інших релігій, послідовники яких складають лише 3 %¹⁵, їх кількість постійно зменшується.

Не всі статистичні дані можна прийняти безумовно, оскільки в них є певні (часто об'єктивно зумовлені) похибки, але вони все-таки подають картину наявних релігійних традицій та кількості їх послідовників.

2. Поширення релігій у світі

Релігійна карта світу – це результат тривалого релігієпроцесу. Як же він розгортався на окремих континентах і яку конфесійну конфігурацію визначив для різних частин світу?

Європа, де сьогодні проживає біля 800 млн. осіб, складається приблизно з 40 держав, надто відмінних за своєю історією, традиціями, культурою. Поділяючись на західну та східну, північну, центральну та південну, Європа – це не просто сума країн, що тут розташовані. Вони всі пов'язані між собою і спільною історією, і спільним сьогоденням, і спільним майбутнім. Не останню роль в цьому відігравав й відіграє релігійний чинник, який додатково єднає Європу. Спільність визначається єдиною християнською традицією, в лоні якої лежить переважна більшість європейських країн та їх населення.

Історію появи і поширення релігій в Європі неможливо відірвати від загальноцивілізаційного розгортання європейських процесів. Європа – це відносно стара частина світу, хоч і не належить до колиски людства. Не будучи найдавнішим середовищем для заселення, Європа десь за 700 тис. років до н.е. пізнала перших людей. В різних частинах Європи збереглися залишки давніх цивілізацій, за якими можна датувати появу і перших релігійних вірувань європейців. Вчені й досі сперечаються щодо нижньої часової межі появи релігії, але неандертальська Європа – це, без сумніву, Європа віруючих людей. Люди курганів, творці мегалітів, егейська цивілізація – це давні свідки та учасники релігієгенезу на території давньої Європи. Падіння микенського світу означало появу нової ери в історії Європи – залізної епохи, що визначила і постання

¹⁴ Религии мира. – С.386.

¹⁵ Major Religions of the World Ranked by Number of Adherents.

класичної Греції (Афін і Спарти), і войовничої Македонії. Еллінізм в культурі, зокрема в релігії, змінився державністю Римської імперії, яка в історії Європи зіграла особливу роль. Римляни на мільйони людей поширили свій життєвий уклад, культуру, рабство, зруйнувавши звичне й патріархальне життя багатьох народів. Рим утвердив державні порядки і державний устрій по всій Європі, латина – мова римлян – стала основою багатьох європейських мов. Римляни експортували і свої релігійні переконання, які, як і в інших сферах життя, витісняли автентичні віри, чим підготували поширення і прийняття європейцями нової світової релігії - християнства.

В історії формування релігійного обліку Європи можна виділити два основних етапи: дохристиянський, коли в результаті синтезу та відбору сформувалися більш або менш розвинуті й досконалі основні язичницькі системи різних європейських етносів, і християнський. Європа до Різдва Христового – це частина світу, де були сформовані два типи язичництва, які мали свою специфіку, що визначалася специфікою культурного розвитку двох її частин: середземноморської (Греція, Рим) та Центральної, Північної й Східної (інші країни). Язичництво Греції і Риму вирізнялося системністю, ієрархічністю, розвинутою міфологією, зафіксованою в багатьох писемних пам'ятках, а відтак – мало якусь елітарність. Язичництво давніх германців, слов'ян та інших народів подібне простолюдності, хоч і там є напрочуд багаті на події народні епоси, в яких частково збереглася інформація про дохристиянську Європу. Але ця дуальність в язичницькому розвитку Європи була подолана християнізацією, яка, в свою чергу, повторила дуалістичні тенденції в поширенні вже самого християнства.

Багато науковців і богословів початок всіх подій в європейській історії пов'язують із прийняттям християнства. На думку відомого історика А.Тойнбі, саме християнство згуртувало розрізненні варварські общини, проникнувши в Європу невдовзі після свого виникнення. Але на перших порах вплив цієї релігії був незначний і ареал поширення обмежувався переважно Середземномор'ям.

На формування релігійної карти Західної і Центральної Європи значно вплинули етно- й державотворчі процеси, що відбувалися на теренах Римської імперії. В 284 році вона була поділена на Східну й Західну, в кожній з яких існували свої намісники. 395 рік закріпив поділ імперії на дві частини, визначивши їх центри в Константинополі та Римі. Час з 400 по 1000 рік в історії Європи прийнято вважати темними віками, наповненими війнами, набігами варварів, але саме тоді тут і відбувалися величезні зміни. На карті Європи з'явилися нові народи, сильні й самостійні королівства, які з часом переросли в незалежні держави. Фактично християнська Церква і нові королівства заклали основи сучасної Європи. Буквально за якихось сто років – за п'яте століття – на місці західної частини Римської імперії утворилися нові структурні одиниці: англійці і сакси утворили свої королівства, франки об'єдналися на Півночі Франції, вестготи окупували Іспанію й Південну Францію, остготи – Італію та Югославію,

вандали – північну Африку і деякі острови і т.д. Нарешті у 800 році Карл Великий був коронований на імператора величезної держави, об'єднавши під своїм скіпетром Західну Європу після 400 років смути й боротьби за панування і владу.

Таким чином, в західноєвропейські країни християнство проникло на межі V-VI ст. В центральній Європі християнство з'явилося трохи пізніше, а Північ і Схід познайомилися з новою релігією у VIII-XII ст.

Як бачимо, поширення християнства в європейських країнах мало свої етапи, специфічні риси, складну історію. Але очевидним є те, що особливості християнізації Європи вплинули й на формування європейської релігійної конфігурації.

Якщо глянути на це в історичному розрізі, то на початок нової ери Європа переважно була язичницькою. Але вже на кінець V ст. н.е. релігійна карта Європи змінилася: із язичницької вона поступово перетворювалася на двовірну – християнсько-язичницьку. В VII ст. Європа пережила втручання нового релігійного фактору – ісламу, але справилася з ним і з X ст. вона вже є переважно християнською. Тільки окремі регіони Європи залишалися нехристиянізованими.

З поділом християнства у XI ст. на Західну й Східну гілку, країни Південно-Західної, Західної, Центральної та Північної Європи послідували за католицьким Римом, а Схід і Південний Схід – за православним Константинополем.

Можна сказати, що на 1500 рік християнство опанувало Європою: відвойовані були землі у арабів, відбулася рехристиянізація Піреней, лише Балкани залишилися в полі ісламу. Водночас і саме християнство було вже поділеним на католицизм і православ'я. Поділ християнства ускладнився початком XVI ст. Реформацією, що стала останньою найпотужнішою релігійною подією в європейському житті, яка помітно вплинула на релігійний поділ Європи. Реформація ще більше ускладнила її релігійну карту і без того строкату й неоднорідну, визначивши на майбутнє реальне існування тут трьох конфесійних зон. Крім католиків і православних, з'явилися ще й протестанти. Протестантизм утвердився в районах Центральної і Західної Європи, опанував всю Північ. З тих часів географія різних релігійних напрямків в Європі не зазнавала помітних змін аж до кінця нашого століття і була відносно стабільною системою. Незважаючи на такі особливості в релігійному житті, Європа серед інших частин світу вирізняється своєю релігійною гомогенністю, проте це не знімає численні релігійні проблеми в її сучасному житті.

Релігійний світ сучасної Європи не дуже багатоманітний, хоча з'являються поодинокі послідовники екзотичних, не автохтонних для Європи вірувань; більшість же релігійних і духовних новацій лежать в межах християнської домінанти.

Серед усіх європейських держав, незважаючи на втрату останніми своєї релігійної гомогенності, все таки можна виділити країни католицькі,

протестантські, православні, де названі конфесії переважають. До перших відносяться Австрія, Бельгія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Монако, Польща, Португалія, Чехія, Словаччина, Угорщина, Франція. В Європі проживає біля 40 % всіх католиків.¹⁶ Явно протестантськими є Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія, Швеція. Сьогодні в Європі нараховувалося біля 80 млн. протестантів.¹⁷ Особливе місце займає Великобританія з її специфічним релігійним утворенням - англіканською церквою, яка об'єднує 70 млн. прихильників.¹⁸ Є країни, де католицизм конкурує з протестантизмом, сповідники якого складають приблизно половину всіх віруючих. Це – Нідерланди, Німеччина, Швейцарія.

Традиційно православними вважаються Болгарія, Греція, Румунія. Православні складають від 80 до 95 % загальної кількості населення цих країн.¹⁹ Деяко специфічними є Албанія, де співіснують православ'я й іслам, та колишня Югославія, де основними релігіями є католицизм, православ'я й іслам.

До творення нового релігійного обличчя Європи прилучилися нарешті країни колишнього СРСР. Більшість пострадянських віруючих-християн складають православні, яких серед загальної кількості православних в світі більша половина. Росія й Молдова – православні. Україна в переважній більшості своїй православна, але тут греко-католики піднімають планку католиків. Російська православна церква разом з Українськими та Молдовською налічують десь 100-120 млн. своїх вірних. Прибалтика – в основному протестантська. Біларусь – православно-католицька.

Релігійна ситуація в окремих країнах Європи надто специфічна. Немає тут двох однакових країн за релігійною мережею, хоч і можна всі європейські ситуації скомпонувати за певними типами.

Найбільш складною і багатоплановою є ситуація в колишній Югославії, де переплелися проблеми економічні, політичні, соціальні, етнічні й релігійні. В результаті активізації релігійного фактору в суспільному житті, втручання церков у військове протистояння загальносоціальний конфлікт був перенесений тут у релігійну сферу, що підлило масла в огонь. На сьогодні в цій колишній федеративній країні, з якої утворилося 5 нових самостійних держав, проживають хорвати (католики), серби (православні), боснійці (мусульмани), албанці (мусульмани), чорногорці (православні), македонці (православні), словени (католики). Але боротьба тут йде не між етнічними спільнотами, а скоріше між католиками і православними, між мусульманами і християнами. Саме церкви конфесіювали країну, релігійно політизували свідомість кожного.

¹⁶ Підраховано за: Worldwide adherents of all Religions by six Continental Areas // www.zpub.com/un/pope/relig.html.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Релігії мира. – С.362.

¹⁹ Географія релігій. – С.433-434.

Таким чином, Європа – християнська частина світу, але вона християнська тому, що християнізувалася, і буде християнською, якщо продовжить свою християнізацію. Християнство не просто дане Європі. Його весь час треба приймати, приймати кожній окремій людині. Тільки так воно тут збережеться. На відміну від загальносвітового піднесення християнства, в Європі ситуація дещо інша. Європейське християнство втрачає своє лідерство у світовому християнстві. Якщо в 1980 році в Європі проживало біля 30 % всіх християн, то в 1993 році цей показник склав лише 24 %, а в 2006 році передбачається його зменшення до 18 %.²⁰ Зменшення ролі європейського християнства проглядається в тому, що лише одна шоста всіх місіонерів в світі є вихідцями із західних країн (дані 1993 р.). Найбільш активними в поширенні християнства є неєвропейці, мешканці незахідних країн, які проповідують уже і в старій Європі. Такий стан речей пов'язаний з декількома аспектами. Найважливіший серед них – проблема ресурсів. Зменшуються ресурси людські (із-за зменшення кількості парафіян), матеріальні (які є похідним від першого), фінансові (із-за відтоку вірних до позацерковних організацій). Є країни, де існує державне фінансування церкви через податки. За рахунок добровільних внесків, сума яких незначна, церкви не в змозі покривати свої дійсні видатки. Прибутки церкви падають і будуть падати, що призведе до зменшення кількості священиків, якості їх підготовки тощо. Впливає на кадрові проблеми церковного життя також заборона на шлюб священикам в деяких церквах. Із-за цього постійно скорочується кількість римсько-католицьких хіротоній і чернечих покликань, кількість священиків. Так, за останні 50 років кількість духовних осіб серед вищої ієрархії Франції зменшилася з 1000 до 100, а серед священнослужителів – з 42.000 до 20.000.²¹ Проблему нестачі чоловіків в церкві міг би вирішити приплив на священицькі посади жінок, але це пов'язано із складними догматичними обмеженнями і з проблемою права жінки на духовні сани. Не всі церкви однаково вирішують це питання.

Характерною хворобою Європи є зменшення кількості парафіян. До цього прилучаються і демографічні причини (зменшення народжуваності призводить до різкого падіння молодих членів церкви, які не компенсують рівень смертності серед віруючих похилого віку), і вікові (молоді не цікава традиційна служба, що розрахована лише на дорослих). Зміст служби не відповідає потребам молодих, які часто не погоджуються із застарілими догмами, не приймають заявлене церковне моральне вчення тощо.

Для європейського християнства характерним є й ріст мобільності парафіян. Віруючі з різних причин (еміграція, зміна друзів, переїзд від або до батьків тощо) легко переходять з однієї церкви до іншої. При цьому віра не втрачається, просто її

²⁰ Пораховано за: Релігії мира. – С.384.

²¹ Див.: Там само. – С.386-387.

зовнішні форми стають неважливими, що породжує ще одну характерну рису релігійного життя – відхід від традиційного біблійного християнства. Інтерес до релігії нібито й зростає, але він не переходить у переконання. Змінюється сам характер віри. Це ж дає підстави зробити висновок, що на фоні загальносвітового посилення впливу християнства в Європі воно втрачає свої колишні позиції.

На відміну від Європи, відносно однорідної в релігійному сенсі, **Азія** – це частина світу, де релігійна гетерогенність доповнюється іншими формами різноманітності. Азійська спільнота представлена декількома расами, безліччю народів, множинністю мов різних груп, відмінною етнопсихологією, ментальністю, і, зрозуміло, різними релігіями. Європа, в якій набули поширення язичницькі релігії, а пізніше конфесійні виокремлення християнства, порівнюючи з Азією, в релігійному плані майже безплідна.

Азія є батьківщиною всіх нині існуючих, більш чи менш чисельних релігій (іудаїзм, зороастризм, індуїзм, джайнізм, буддизм, сикхізм, даосизм, конфуціанство, синто, християнство та іслам). Азія й досі зберігає за собою роль центру багатьох національних і світових релігій (індуїзму, ісламу, буддизму). Вона привертає до себе увагу релігійних паломників із всіх кінців світу.

Азія не тільки породила, а й виховала та зростила більшість релігій. Сьогодні вона є ареалом їх поширення. Це – унікальна в релігійному сенсі частина світу. Причину цьому треба шукати насамперед в географічному чиннику. Плодючі рівнини річок і природні перешкоди – гори сприяли економічному, культурному розвитку регіону та його захисту від випадкових гостей.

Азія – це континент постійних пасіонарно-етнічних спалахів, які розгорталися в етнорелігійних формах або на релігійному фоні, але обов'язково були пов'язані між собою етнічно й релігійно. Релігія ставала або виходом, до якого направлялася пасіонарність, або сама була закваскою постановня певного народу та його держави.

Частину історичної схеми появи релігій Азії можна розглянути на прикладі постановня ісламу, що прекрасно описує Л.Гумільов. На Аравійському півострові, який географічно був поділений на три регіони, до VII ст. населення було плуральним: серед нього були і християни всіх толків (несторіани, монофізити, православні, яковіти, савеліани тощо), й іудеї, і вогнепоклонники. В цей час відразу у двох містах – Мекці та Медині (Ясрибі) відбувся етногенетичний вибух, що викликав до життя “мусульманський світ” та його релігію. Особлива роль тут належить Мухаммеду та його послідовників, які утворили громаду людей, що об'єдналися не способом життя, не матеріальними інтересами, а “свідомістю єдиної долі, єдиної справи”.²² З точки зору християнського богослов'я, іслам не утримує в собі нічого нового, порівнюючи з попередніми релігіями, поширеними на Близькому Сході. Справа в іншому. З часом аравійський вплив поширився на

²² Гумилев Л.М. География этноса в исторический период. – Л., 1990. – С.59.

Тибет, Індію, Китай, Корею, Японію, Візантію, Персію, Єгипет, Іспанію. Пізніше сама Аравійська держава будувалася за конфесійною ознакою, ігноруючи етнічні характеристики. Мусульманином і арабом ставав будь-хто, якщо приймав іслам. Відтак люди були пов'язані тут не стільки етнічними узами, скільки політичними й адміністративними. І спільність віри в цьому не допомогла. Громадянські війни захопили весь мусульманський світ, бо були араби мединські, мекканські, південні, північні.

Розглянувши інші етногенези (Індії, Тибету, Китаю), можна прийти до цікавого висновку: в процесі етногенезу складається, кристалізується не лише новий етнос, оригінальний стереотип поведінки, але й специфічний характер світосприйняття, світорозуміння й світовідношення, своєрідний модус життєдіяльності, тобто те, що називається культурним типом.

Азія формує декілька культурних типів, які відрізняються своєю структурою, суттю, постановкою питань і характером відповідей на них. В одних регіонах етноси цікавилися структурою світу, в інших – проблемами етичними, одним важливо було спасти душу, а іншим – визначитися з добром і злом в цьому світі, комусь актуальним видавалося забезпечення вдалого втілення після смерті, а комусь прагнулося до нірвани. На ці різниці вплинув простір і час, що визначило характер релігій – життєстверджуючі та життєзаперечуючі.

На відміну від Європи, де релігійна карта формувалася у взаємодії двох релігійних традицій – язичницької та християнської, азіатська релігійна конфігурація є результатом взаємодії багатьох релігій і духовних традицій. Ще й сьогодні духовно-релігійний світ більшості країн Азії постає як змішування декількох складових, як релігійний синкретизм. Так, духовна атмосфера сучасної Індії визначається взаємодією залишків первісних релігій, індуїзму, джайнізму, сикхізму, буддизму та християнства, Китаю – конфуціанства, даосизму, буддизму та християнства, Японії – японських народних вірувань, сінто та буддизму, Ірану – зороастризму й ісламу. Саме через те, що у формуванні релігійного обліку Азії брала й бере участь така велика кількість різноманітних світоглядів, культових систем, то ця частина світу дала найбільшу кількість синкретичних релігійних форм, які урізноманітнили релігійний світ (наприклад, сикхізм чи нові релігії Японії).

Сучасна релігійна конфігурація Азії пов'язана із її географічним поділом на окремі частини. Так, Передня Азія заселена в переважній більшості мусульманами. Країни цього району (Туреччина, Сирія, Йорданія, Саудівська Аравія, Йемен, Оман, Кувейт, Ірак, Іран, Афганістан та деякі інші) – суцільно мусульманські. Південна Азія, більшу частину якої займає Індія, належить індуїзму, В деяких районах тут поширений іслам та буддизм. Південно-Східна Азія поділена між буддизмом (Бірма, Таїланд, Лаос, Камбоджа, В'єтнам), ісламом (Малайзія, Індонезія) та християнством (Філіппіни). В Східній та Центральній Азії віруючі сповідують декілька релігій, які переплетені між собою. Це -

конфуціанство, даосизм, буддизм, сінто.

Наявність багатьох релігій в Азії визначає й основні осі міжрелігійних взаємин. Оскільки проблеми релігійних протистоянь між індуїзмом, буддизмом та ісламом в основному розв'язані в попередніх століттях, то сьогодні вони концентруються переважно навколо східних релігій і християнства. Багато століть християнство в Азії не було активним чинником релігійного життя. Лише починаючи з XIX ст., воно, в основному католицизм, стає елементом міжрелігійних взаємин. Наявність в Азії багатомільйонної громади католиків, зорієнтованих на протистояння автохтонним релігіям, є однією з причин, які сприяють загостренню тут конфлікту на релігійному ґрунті. Як реакцію на присутність нетрадиційного для Індії християнства, можна розцінити активність фундаменталістів-індусів західного індійського штату Гуджараті. Вони відкрито проводять антихристиянські акції: спалюють Біблії, нападають на християнські місії, школи, монастирі. На законодавчому рівні вносяться дискримінаційні пропозиції, зокрема щодо виключення християнських храмів із списку так званих релігійних місць, оскільки там “подається вино”.

Напружена ситуація складається в арабських країнах. Так, законними вважаються арешт в червні 1998 року в Саудівській Аравії сотні іноземців-християн за здійснення ними релігійних обрядів у в'язницях, а також заборона шейхом Кувейту будівництва на території країн Перської затоки християнських храмів. Протистояння між мусульманами і християнами в Індонезії, які складають тут відповідно 85 і 15 відсотків 200 мільйонного населення, перетворилися на справжні військові дії з людськими втратами: за останні п'ять років спалено або сплюндровано понад 200 християнських храмів. На знак протесту християни палять мусульманські мечеті.²³

Ускладнилися буддо-католицькі й китайсько-ватиканські стосунки в Азії, які римсько-католицька Церква прагне вирішити мирним шляхом. З ініціативи папи римського постійно проводяться міжнародні міжрелігійні зустрічі, спеціально присвячені подоланню ворожнечі між представниками різних релігій в світі. Так, з 1986 року, коли в Ассізі (Італія) вперше зібралися 150 діячів від 15 релігій світу, пройшло вже десять таких конференцій. Наприкінці 1999 року Папська рада із справ міжрелігійного діалогу провела форум “На порозі III тисячоліття: співпраця між різними релігіями”.

Християно-ісламський конфлікт сьогодні захопив не тільки азіатський регіон, а й поширився на Європу, перетворившись на трансконтинентальний. У зв'язку із все зростаючим і активним християнським місіонерством в Азії, перспективи християнства в азіатських країнах досить обнадійливі. Тому на наступне можна очікувати не спадання, а навпаки – ескалації конфліктних вузлів в релігійному житті Азії.

²³ Агенція Релігійної Інформації (API). – 1998. – № 50, 51-52.

Значною специфікою вирізняється конфесійна карта Африки. **Африка** – на диво мультирелігійний континент. Будучи другим за величиною материком (після Євразії) і третьою за кількістю населення частиною світу, Африка нині відіграє все більшу роль в житті, в т.ч. й релігійному, всього людства. На це є історичні причини, оскільки саме на території Африки знайшли залишки найдавнішого предка сучасної людини. Африка була континентом постійних міграцій населення на північ. Проте не тільки цим визначається її роль в історії людства. Саме в долині Нілу з'явилася найдавніша держава – Єгипет, яка постала на основі об'єднання багатьох, постійно воюючих між собою країн. В Єгипті в часи його розквіту жило більше людей, ніж на всій Землі. Єгипет навчив світ землеробству, дав найдавніше письмо, розвиток якого привів зрештою до появи всіх алфавітів. Єгипет став місцем для проживання і формування багатьох етносів - від давніх гіксосів і до сучасних єгиптян. Крім Єгипту, Африка знала й інші цивілізації (Нубійське царство, Сомалі, Ефіопія, сильні держави на Заході Африки).

Особливості історичної долі Африки утворили специфічну релігійну карту цього континенту. Якщо в інших частинах світу народи проживають порівняно рівномірно, то на території Африки є певні оазиси як для людського життя, так і для існування певних релігій.

Африку важко розглядати в релігійному плані як цілісний феномен, оскільки Центральний і Південний її регіони ще й досі є місцем проживання тисяч етносів. Американський дослідник Мердок подає біля 7 тис. етнічних назв племен і народів, що проживають там. В цьому плані Африка – рекордсмен серед інших частин світу за кількістю етносів, за кількістю видів етнічних спільнот (від маленьких племен збирачів та мисливців до великих і давніх націй, наприклад єгиптян, ефіопів та ін.

Африка – це складна мішанина, мозаїка різних етносів, укладів, мов, рас, суспільств. В ній болісно і надто непросто доформовуються етноси. Часто це відбувається не природнім шляхом, а під впливом іноцивілізаційних вторгнень. Відчутні зміни в історичний та етнічний африканські процеси принесли втручання європейців та арабів. Сьогодні тут творяться нові держави, нові державні народи. В цьому процесі, скажімо, в Заїрі бере участь біля ста етносів, в Конго - десяток, Кенії - шість. Країни дуже нерівні, знаходяться на різних стадіях історичного розвитку, а відтак і релігійного. Тому релігійний світ цих країн надто відрізняється.

Сьогодні серед населення Африки поширені три групи релігійних сповідань – місцеві традиційні релігії, іслам та християнство. Африка цікава тим, що тут збереглося велике різноманіття давніх вірувань, завдяки яким можна відновити взагалі характер первісних вірувань всього людства, їх генезу.

Багатоетнічність, а відповідно й багаторелігійність – наслідок колоніального розподілу Африки між європейськими державами, які цей континент ділили не за етнічним, а територіальним принципом. Тому так багато

сьогодні в Африці гарячих точок (Сомалі – Ефіопія, Уганда – Кенія, Сомалі – Кенія та ін.). Етнічні процеси протікають в Африці із швидкістю, яку історія досі не знала. Якщо в Європі чи Азії родоплем'яні структури трансформувалися в народності протягом століть, то в Африці це відбувається всього за декілька десятиліть. Наприклад, Танзанія – це країна, де при активній участі держави із 120 племен свідомо будується нова нація. Африка вважається одним із найконфліктніших континентів. Тут проблеми виникають на всіх рівнях: расовому, національному, мовному, територіальному тощо.

Релігія в Африці надзвичайно тісно вплетена в суспільне життя і грає величезну роль в сучасному культурному й політичному житті її народів. Тому вона є епіцентром різних конфліктів, а водночас і засобом їх розв'язання.

Специфікою сучасного релігійного життя Африки є те, що воно утримує в собі різні традиції, активно синтезує автохтонні і прийшли, адаптує останні до своїх первісних і часто нерозвинутих уявлень, переплавляє й творить власні релігії. Відтак Африка є надто потенційною у творенні нових релігій. Базовими для цього, поза сумнівом, є місцеві традиційні релігії, автохтонні культи, які склалися у мешканців материка задовго до вторгнення арабів та європейців і які й досі поширені серед більшості населення континенту північніше Сахари. Ці релігії побутують серед більшої частини негроїдного населення і на південь від Сахари. Деякі дослідники розглядають традиційні релігії як єдину африканську релігію, хоч це далеко не так: в Африці стільки релігій, скільки тут є етнічних спільнот.

У зв'язку з різними історичними долями різних етнічних об'єднань їх традиційні релігії можна поділити на два типи – родоплем'яні (бушмени, пігмеї) та національно-державні (акан, балуба, зулуси, йоруба). Це, як правило, політеїстичні вірування з розвинутим ритуалізмом, церемоніями, обрядами, які передаються з покоління в покоління в усній формі за законом “Слухай старійшину”. В них основна увага надається людям, а не надприродному чи природним явищам, оскільки їх метою є підвищення людської цінності у суспільстві. Все починається з народження, коли людина отримує духовне ім'я й ініціацію (посвяту). Вияви своєї людської сутності вона продовжує у шлюбі. Життя і смерть є мірилом її значимості, а стан після смерті – платою за її земне життя.

Немає і не було ніколи єдиної африканської релігії, як не було єдиної європейської чи азійської релігії. На території Африки існують різні автохтонні релігії, різниця між якими зумовлена географічним фактором й етнічністю населення, його суспільно-економічною стадією розвитку. Релігійні уявлення – складова духовної культури народів Африки, які переплетені з народною творчістю, мистецтвом, музикою та ін.

Духовна культура розвивалася в Африці завдяки і разом з релігією. Характерним для традиційних релігій є тут культ предків, тотемізм, чаклунство і

ритуалістика. Місцеві культи – не об'єднують, а роз'єднують населення за релігійною ознакою. Міжплем'яний розбрат на їх основі посилюється. Вони гальмують консолідацію африканських націй. Ще недавно традиційні релігії сповідувала третина населення Африки, сьогодні їх сповідників нараховується не більше 10 %.

Другою складовою релігійного життя Африки є християнство. З більш ніж 800-мільйонного населення Африки їх нараховується 350 млн.²⁴ В поширенні цієї релігії можна виділити декілька етапів. Перший з них – ранній – починається з II ст. н.е., коли християнство з'явилося в Єгипті та Ефіопії, поширилося по Середземному узбережжю Північної Африки. На початку IV ст. християни Африки почали боротьбу за створення незалежної від Риму своєї церкви, в результаті чого виникли монофізитські церкви Єгипту та Ефіопії. Але з VII ст. християнство з Північної Африки витісняється ісламом. Від тієї першої хвилі християнізації залишилися християнські громади коптів в Єгипті та Ефіопське християнство.

Другий етап починається з XV ст. з колонізацією португальців, коли разом із конкістадорами прийшов католицизм. Перші спроби католицького навернення африканського населення Гвінейського узбережжя не мали позитивного успіху, а ось в Конго місіонери працювали більш продуктивно, але лише серед плем'яної аристократії. Наступні спроби – XVI-XVIII ст. – з підкорення народів Африки християнському впливові не принесли бажаних наслідків.

Третій етап в християнізації континенту пов'язаний із колоніальною експансією західноєвропейських країн, особливо з місіонерською діяльністю католицької Церкви, яка з цією метою потворила тут свої спеціальні місії, ордени тощо.

І останній – четвертий – етап розпочався в другій половині XX ст. після падіння колоніальної системи, в результаті чого на континенті постали незалежні держави. Появилися місцеві священики, які прагнули до створення незалежних від колоніальних властей християнських церков.

Сучасна християнська конфесійна конфігурація Африки залежить від історичного фактору, насамперед від того, які церкви з якими колоніальними ознаками прийшли до Африки. З протестантських церков першими були голландські реформати, що з'явилися у 2-й пол. XVIII ст. на півдні, англікани, методисти – на поч. XIX ст. З середини XIX ст. появилися німецькі (переважно лютеранські) та американські місіонери. Нині християнство в Африці сповідує більше 40 % населення або 350 млн. осіб, з яких 125 млн. (35 %) – католики,

²⁴ Worldwide Adherents of All Religions by Six Continental Areas.

третина – протестанти, решта – англікани, православні та інші.²⁵ Із загальної кількості християн Африки 10 млн. - вихідці з Європи. Як по всьому континенту, так і по окремих країнах, католиків тут більше, ніж протестантів. Лише Південно-Африканська республіка в цьому є винятком. Тут проживає половина всіх африканських протестантів.

Найбільший успіх у своєму поширенні християнство мало серед народів, які сповідували первісні, язичницькі релігії. Такими релігіями, що стали на шляху християнства, були культу Греції та Риму, Близького Сходу, Північної Африки та Європи. Океанії, аборигенів Північної та Південної Америки. Через їх хрупкість, примітивність і недосконалість християнство отримало перемогу, бо ж первісні релігії і християнство мають багато спільного, як це не дивно. Вони вирізняються глибокою релігійністю, на відміну від основних релігій Азії. Для жодної релігії не характерна така взаємодія з первісними релігіями, як для християнства. Спільним для них називають близькість до природи, любов до землі, усвідомлення слабкості людини і необхідності підтримки з боку вищої сили; переконаність в тому, що, крім матеріального світу, є ще й нематеріальний, від якого людина отримує допомогу і благословіння; існує світ після смерті, де життя людини змінюється. Християнству не імпонувало у його взаємодії з місцевими культурами багаточисельність їх богів, відсутність історичного одкровення, велика віра в ефективність жертвоприношень і ритуалів, змішання релігії і магії, належність богів і людей до однієї космічної системи, що, власне, й додалося в процесі християнізації. Історично суперечливо склалися стосунки між язичницькими культурами і християнством не тільки в Африці, але й по всьому світові. Проте в Африці ці історичні проблеми не розв'язані й досі: пошук форм взаємин між язичництвом і християнством продовжується.

Африка є другою частиною світу (після Азії), де масово поширений іслам. Мусульман тут нараховується 300 млн.²⁶ Останні з'явилися в результаті завоювання арабами Північної Африки. Іслам сьогодні широко представлений в багатьох африканських країнах. На відміну від християнства, іслам поширювався не стільки місіонерськими, скільки адміністративними й господарськими засобами. Так, якщо людина приймала іслам, то вона урівнювалася в правах з арабами або звільнялася від подушної податі. В XII столітті відбулася повна ісламізація Північно-Західної Африки, в XIV ст. – Єгипту, пізніше через купців з Аравії та Індії під вплив ісламу підпадає Східна Африка. На XVIII ст. ісламізувалась Тропічна Африка. Сьогодні половина всіх африканських мусульман проживає в Північній Африці, де вони складають 9/10 всього населення найбільш цивілізованої частини континенту. Іслам в його сунітській формі існує як державна релігія в Єгипті, Лівії, Тунісі, Алжирі, Марокко, Судані,

²⁵ Пораховано за: Worldwide Adherents of All Religions by Six Continental Areas.

²⁶ Там само.

Сомалі, Мавританії тощо.

В країнах Гвінейського узбережжя, Центральної і Південної Африки поширені Християнсько-африканські церкви та секти – специфічно африканське явище, що виникло спочатку як форма політичної організації для боротьби і утвердження незалежних країн. З часом вони перетворилися на релігійні утворення, які відокремилися від західних церков, сформувавши свою догматику, ритуал. Ці, так звані незалежні, туземні, синкретичні, пророчі церкви поєднують в собі традиційні вірування з елементами християнства. Вони найбільш поширені в ПАР, Замбії, Анголі, Танзанії, Кенії, Конго, Камеруні, Нігерії та інших країнах.

Чисельними в Африці є общини індусів та іудаїстів. Індуїзм сповідують більше 1,5 млн. вихідців з Індії, які компактно проживають в ПАР, Кенії, Уганді, Танзанії, Маврикії. Незначна кількість прихильників іудаїзму, 70 % з яких – євреї Північної Африки, так звані сефарди. Євреї – вихідці із західноєвропейських країн, що проживають в ПАР, належать до ашкеназі. Крім того, є ще одна гілка іудаїзму – фалаші – аборигени Ефіопії, що прийняли іудаїзм ще в ранні часи. Біля 25 тис. осіб зберігають йому вірність до цього часу.

З точки зору релігійних перспектив континенту, то він є дуже потенційним і для мусульманства, і для християнства, які будуть нарощувати свою силу за рахунок прихильників первісних релігій, ісламізуючи й християнізуючи місцеве населення Африки. Передбачається, що до 2006 року кількість християн тут зросте до 530 млн. (із щорічним приростом вірних у 5-7 %).²⁷

Австралія та Океанія - це такі географічні регіони, що зазнають на наших очах суттєвих релігійних трансформацій. Будучи донедавна в основному двовірною – язичницько-християнською, Австралія та Океанія із-за швидкого притоку імігрантів релігійно урізноманітнилися. За останнє десятиріччя тут зросла як загальна кількість віруючих, так і кількість християн. Змінюється внутрішньоконфесійний розподіл. Замість пануючої донедавна англіканської церкви найчисельнішою тут стала римсько-католицька – 26,8 % всіх вірних. Питома вага англіканців в релігійній композиції Австралії з 1977 року впала з 39 % до 21,8%.²⁸ Зростає кількість представників неохристиянських громад, які збільшилися з 1991 р. з 2,6 % до 3,45 %. В 1996 році 16,5 % опитаних тут заявили про те, що не належать до жодної релігії, а 0,04 % вважають себе атеїстами.

Релігійна карта **Американського континенту** теж має свою специфіку у походженні й поширенні певних вірувань. Їх історія, як правило, ділиться на два періоди: доколумбовий і післяколумбовий. Вони корінним чином вирізняються один від одного. Характеризуючи доколумбовий етап, зауважимо, що основним його змістом були різні форми первісних релігій, які еволюціонізували від простіших форм до більш розвинутих, а в окремих давніх державах взагалі

²⁷ Религии мира. – С. 386.

²⁸ АРІ. – 1998. - № 29. – С.10.

досягли розвинутого політеїзму. Особливо продуктивною частиною континенту в релігійному сенсі була так звана Мезоамерика, на території якої з третього тисячоліття до н.е. і до початку XVI ст. склалося та функціонувало декілька цивілізацій.

Однією з найбільш відомих була культура майя (населення півострова Юкатан, де сьогодні розташовані території сучасних Гватемали, Гондураса, Сальвадора, деякі штати Мексики). Народ майя утримував в собі сотні племен, які об'єдналися в одну культуру, маючи спільну релігію. Ця релігія змінювалася та ускладнювалася при переході від кочового до осідлого способу життя. Зрештою вона постала як складна система вірувань, що була дуже близькою до конкретних географічних умов, певного природного й культурного простору, відповідала космогонічним й антропологічним уявленням давніх майців.

На зміну згаслої в X ст. н.е. цивілізації майя у Центральній Мексиці прийшла культура ацтеків, яка перед колумбовим відкриттям Америки перетворилася на потужну імперію із розвинутою своєрідною релігією, чисельним пантеоном богів, 40 тис. храмами, 5 тис. жерцями, поширеним ритуалом людського жертвоприношення.

На території сучасного Перу, частини Еквадору, Болівії, Аргентини та Чилі поширилася культура інків, яка утворила свою власну релігійну систему, що типологічно поєднана із попередніми протоіндейськими релігіями Мезоамерики.

На відміну від цих культур, індейці Північної Америки хоч і створили не менш цікаві цивілізації, але не залишили після себе такої релігійної архітектури, за якою ми можемо уявити ступінь розвитку і могутність Середньоамериканських цивілізацій. Замість величних храмів збереглися лише кургани (маунді) і дерев'яні фігурки (качин) богів, людей тварин, що тісно пов'язані із тотемістичними уявленнями індейців.

Кардинально змінилася релігійна карта Америки після Колумбового відкриття. Появився новий елемент релігійного життя - християнство, яке в американській історії зіграло колосальну роль. Деякі історики початок релігійної історії Америки ще і досі датують 12 жовтнем 1492 року. Християнство тої пори було не стільки релігією, скільки складовою ідеологією, яку приніс Колумб в Новий Світ разом із владою іспанських королів.

Християнське місіонерство іспанців і португальців поширювалося в Америці паралельно із їх економічним пануванням. З'явившись як релігія завойовників, християнство прагнуло навернути американських аборигенів в католицизм. Колоністи прагнули поширити християнство у всій Америці. Поступово католицька Америка завдяки протестанській іміграції протестантизувалася. Протестанти зміцнили тут позиції християнства, хоч на той час і не зробили його панівним, бо вони самі були також на позиціях вигнаних конфесій з Європи. Справжнє відродження християнство переживало під час Американської революції, в результаті якої остаточно інституалізувалися

баптисти, методисти та ін. Піднесення чи зростання тієї або іншої християнської конфесії в Америці тісно пов'язане із черговою хвилею іммігрантів. Так, ріст пресвітеріанства у XVIII ст. пов'язаний із шотландським та шотландсько-ірландським переселенням в Америку. Протягом XVIII і XIX століть протестантизм пішов на Захід разом із його освоєнням. Католицизм зростав поруч із масовою імміграцією з Італії, Німеччини, Ірландії, Австрії, Угорщини, Польщі. XX століття принесло масову імміграцію з Латинської Америки. Зростання віруючих тут в XX ст. пов'язане також із зростанням загальної кількості населення Америки.

Отже, в загальному сенсі поширення релігій в Америці пов'язане із колонізацією цього континенту, тобто наверненням в християнство аборигенів, із хвилями імміграції, із загальним ростом чисельності населення.

Але сучасну карту Америки врешті-решт сформувала ідея і принцип свободи совісті і свободи релігій, що був проголошений Американською революцією. Нинішня конфігурація Америки визначається двома домінантними конфесійними ареалами: Північна Америка – протестансько-католицька і Південна Америка та Мезоамерика – католицька.

В Північній Америці з майже 250 млн. християн половина – протестанти, третина – католики, а в Латинській Америці з 450 млн. християн протестанти складають лише біля 8 %. Переважна більшість – 90 % – католики.²⁹

Звертаючись до окремих країн, відзначимо відносну релігійну гомогенність Канади. Тут фактично головними і рівними за своїм значенням є протестантські й католицькі церкви – відповідно 50 % і 47 %.³⁰ Як правило, католицизм в Канаді сповідують вихідці з Франції, Ірландії, які в основному розташовані в провінції Квебек. Англіканство поширене в Ньюфаундлені, Британській Колумбії, пресвітеріани – в Новій Шотландії. Греко-католицизм і православ'я пов'язані тут із українцями, що проживають переважно в Вінніпезі і Торонто.

Сполучені Штати Америки вирізняються від усіх країн найскладнішою конфесійною структурою, найбільшою кількістю церков. Біля 85 % американського населення ідентифікує себе з християнством. Решта віруючих належить до індуїзму (0,4 %), буддизму (0,3 %), іудаїзму (2 %), ісламу (1,8 %) та ін.³¹ Не тільки походження, а й сучасна релігійна ідентифікація в США пов'язана із етнічним походженням американців: якщо твої предки з Росії, то ти, як правило, православний, якщо з Польщі, то католик, якщо з Німеччини, то лютеранин.

Найсильніші позиції протестантів в південно-східних штатах США, більше 50 % з них проживає в Новій Англії, Род-Айленді, Масачуссетсі, Коннектикуті. Ці штати вважаються баптистськими. В США проживає 9/10 всіх баптистів світу і ця

²⁹ Пораховано за: Worldwide Adherents of All Religions by Six Continental Areas.

³⁰ API. – 1998. – № 27. – С. 11.

³¹ Пораховано за: Worldwide Adherents of All Religions by Six Continental Areas.

конфесія є другою за чисельністю прихильників після католиків.³² Баптизм в США представлений 27 церковними об'єднаннями, серед яких відома Південна баптистська конвенція. Протестантський рух в Америці постійно знаходиться у русі між ліберальним і консервативним його крилом, забезпечуючи певну стабільність цій церкві.

Католики не належать до конфесії, кількість прихильників якої тут зростала обвально. Їх поступ був повільний, але рівномірний. З 1790 року, коли їх було лише 1 %, вони поступово (1926 рік – 16 %, 1950 – 18 %, 1963 – 23 %, 1990 – 26 %, 1995 – 32 %) зростають, маючи 31 церковну провінцію, 166 єпархій, 18.513 громад, 36.000 священиків, 23.600 монахів, 575 духовних семінарій, 303 коледжі³³. Найбільша єпархія католиків в Чикаго. Католики кучно переважають в Північно-та Середньоатлантичних штатах (Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Пенсильванія).

Іудеїв в США нараховується десь 6 млн. Вони концентруються в місцях компактного проживання євреїв у Середньоатлантичних штатах Каліфорнія і Флорида. Іудеї в США найбільш урбанізовані: біля 90 % їх проживає в мегаполісах.

В США нараховується більше 2.000 різних новітніх релігійних утворень, більшість з яких поширена в найменш релігійних штатах Заходу, який особливо гостинний до нових та екзотичних релігій. Релігії в США динамічні, постійно змінюються та розвиваються.

Своєю релігійною специфікою вирізняються країни Південної Америки та Мезоамерики. З майже півмільярдного населення цього континенту безумовно переважають католики, яких тут більше ніж 400 млн.³⁴ Є країни, де вони складають переважну більшість, зокрема в Колумбії – 97 %, в Коста-Риці – 95 %, Парагваї, Сальвадорі, Еквадорі – по 94 %, Болівії, Аргентині, Перу – по 93 %, Нікарагуа – 92 %, Венесуелі – 90 %, Мексиці – 82 %, Чилі – 79 %.

В цих країнах протестанти знаходяться у статусі релігійної меншини, але остання має тенденцію до збільшення. Якщо в 1916 р. протестантів нараховувалося тут 170.000, в 1968 – 14 млн., то зараз – більше 30 млн. осіб.³⁵ Протестанти представлені багатьма Церквами (лютерани, п'ятидесятники, баптисти тощо). Більшість, скажімо, лютеран (3 млн. з 4-х) проживає в Бразилії, в південній частині якої є чисельні німецькі колонії, частина - в Аргентині, трохи - в Чилі.

В Бразилії ж знаходиться і основна маса віруючих, що належать до Шведської вільної місії (1,5 млн. з 2-х). Двохмільйонні громади баптистів і

³² Див.: Barry A.Kosmin, Seymour P.Lachman. One Nation under God. Religion in Contemporary American Society. – New York, 1993. - P.3, 51.

³³ Там само. – С.3, 55, 56.

³⁴ Worldwide Adherents of All Religions by Six Continental Areas.

³⁵ Там само.

п'ятидесятників концентруються в Бразилії та Мексиці. Інші протестанти розсіяні серед католиків і не проживають так компактно, як, скажімо, лютерани чи меноніти в Бразилії або Парагваї.

З нехристиянських релігій найбільш поширеними є іудаїсти. Найбільша громада - 700.000 - в Аргентині, 300.000 живе в Бразилії. Є іудаїсти в Уругваї, Мексиці, Чилі, Венесуелі, Колумбії.

В тих країнах, де проживають японці, китайці, індійці поширені буддизм, синто, конфуціанство, індуїзм. В деяких регіонах й досі збереглися місцеві традиційні культу.

Але в Латинській Америці є дві країни – Західна і Центральна Гвіана, які відрізняються в релігійному плані від інших країн, оскільки тут християнство не є домінуючою релігією. В Західній Гвіані (Гайані) християни складають лише 57 % і більшість серед них – протестанти (англікани – 150 тис., пресвітеріани – 30 тис. тощо). Католиків тут лише 15 %. Третина населення – це індуїсти, 9 % – мусульмани. Ще цікавіша релігійна ситуація в Сурінам, де 27 % – індуїсти, 20 % мусульмани, 22 % – католики, 17 % – морські брати, 4 % реформати.

Цікаво розподілилися в міжконфесійному просторі острови Вест-Індії, обличчя яких визначило те, панування якої країни вони пережили: або католицьких Франції та Іспанії, або протестантських Англії та Данії. Тому католицькими за традицією є Гваделупа, Мартініка, Домініканська Республіка, Пуерто-Ріко, Антильські острови, Гаїті, Куба, а протестантськими залишилися Багами, Ямайка, Віргінські о-ви. Трінідат і Тобаго наполовину протестантські, наполовину католицькі.

Америка – це континент, що прийняв чисельну українську еміграцію: і першу – економічну (кінець XIX ст.), і другу – політичну (все XX століття). Оскільки більшість емігрантів виявилася з Галичини, Закарпаття та Буковини, то дві церкви – греко-католицька і православна – широко представлені сьогодні серед українців. Найбільша частина віруючих українців проживає в Канаді, США, Бразилії, Аргентині.

Майбутнє релігій на американському континенті, за оцінками експертів, обнадійливе. Більшість американців - люди віруючі, і позиції церков з року в рік тут зміцнюються, кількість парафіян збільшується. Це стосується переважно християнської конфесій. Первісні ж релігії втрачають свій вплив, поле їх діяльності звужується. Якщо кількість християн в Північній Америці стабілізувалася (їх щорічний приріст очікується в межах 0,1%), то релігійність Південної Америки розвиватиметься більш динамічними темпами, де приріст віруючих складе від 25 до 30 %, а кількість християн зросте до 590 млн. осіб.³⁶

На фоні загальносвітових змін в географії релігій процеси, що відбуваються в Україні, заслуговують на окрему увагу, про що йдеться нижче.

³⁶ Религии мира. – С.383-384.

3. Конфесійна структура і географія релігій в Україні

Релігійна карта України ніколи не була моноконфесійною. Навіть в часи давньої України-Руси, окрім богів, яким поклонявся весь східно-слов'янський світ, серед окремих племен існувало поклоніння ще й місцевим богам.

Спроба Володимира створити єдиний пантеон богів для всієї Руси-України врешті залишилася незреалізованою. Ввівши християнство державницькими засобами, він відтак ще більше ускладнив картину релігійного життя, хоч і прагнув здолати поліконфесійність. Десять століть нижче верстви населення (і насамперед село) залишилися переважно язичниками. Верхи ж швидко охристиянилися. Але з часом своєрідну уніфікацію релігійного світу в Україні провели самі ж українці, поєднавши у своїй двовірності язичництво і християнство. В такому синкретичному вигляді християнізоване язичництво практично й донині виявляє релігійність більшості українців.

Нові зміни в релігійну конфігурацію України вносили постійні перерозподіли або відторгнення її земель недружелюбними державами-сусідами, активна місіонерська діяльність з боку католицької церкви і різних протестантських течій країн Європи. Так, католицизм в Україну (переважно в Галичину, на Волинь і Поділля) принесли поляки, а різні протестантські віровизнання, зокрема лютеранство, баптизм і адвентизм, на її південь – німці-колоністи. Разом з міграцією із Західної Європи в Україну євреїв сюди прийшов іудаїзм. Саме тут виникла така його містична течія як хасидизм. Мусульманські громади з'явилися на українських теренах в часи татарських завоювань. Проте помітну зміну в релігійну карту України внесла Берестейська унія 1596 р.: вона конфесійно розділила українців на православних і греко-католиків, що згодом привело до регіоналізації країни на Схід і Захід.

Толерантність українців щодо інших релігій дала можливість знаходити на їх терені притулок послідовникам різних гнаних в сусідніх країнах, переважно Росії, конфесій. Відтак ми зустрічаємо в себе старообрядців різних толків, духоборів, молокан. З Польщі на Волинь ще в XVII столітті прийшли соцініани.

На українських землях, які перебували у володінні Австро-Угорщини і Польщі, відносно успішно в XIX на поч. XX ст. розвивалася мережа православних і греко-католицьких парафій. Поглинувши в 20-х роках XX ст. Північну Буковину, Румунія ліквідувала тут самостійну православну митрополію і включила її до складу своєї православної церкви. На Закарпатті в цей час діяли Мукачівські православна і греко-католицька єпархії. Але особливу підтримку з боку мад'ярських властей одержувала реформатська Церква.

В останній чверті XIX століття почалася еміграція українців (переважно із західних земель) до різних країн світу, але в основному до Північної і Південної

Америки. Вона була спричинена важкими політичними, соціальними і матеріальними умовами життя за умов колоніальної залежності і пошуками кращого життя. Відтак в країнах українського розселення з'являються українські православні і греко-католицькі парафії, баптистські, адвентистські й лютеранські громади українців, а з часом – і церковні структури цих конфесій.

Своєрідним бумом конфесійної диференціації в Україні, як і у всьому Радянському Союзі, до якого вона 70 років належала, були 20-30-ті роки ХХ століття. В цей час на ґрунті православ'я тут з'являються різні обновленські течії, іоаніти, федорівці, Істинно-православна церква, апокаліпсисти, єгови́сти-ільї́нці, підгорнівці та ін.

В першій половині нашого віку на українських теренах виникає ряд кеносистичних сект, зокрема інокентіївці (Одещина), леонтіївці (Волинь), мальованці (Київщина), митрофанівці (Кіровоградщина), мурашківці (Полісся). Особливістю їх є віра в “живого Бога”, ім'я якого звучить в самій назві течії.

В повоєнну добу, хоч Конституція України формально і гарантувала свободу совісті, релігійна діяльність в Україні всіляко обмежувалася. Офіційно було зареєстровано біля 10 релігійних течій. Якщо на початку 20-х років в Україні храми існували в кожному селі, навіть на більшості хуторів, то наприкінці 40-х років їх залишилося втричі менше. Державна політика войовничого атеїзму, яка здійснювалася з 1954 року і до середини 80-х років призвела до значного скорочення релігійної мережі. Так, якщо в 1958 р. в Україні було закрито 64 церкви, або в 6,4 рази більше, як в попередньому році, то в 1960 р. їх уже було закрито 747, а це в 12,1 рази більше, ніж в 1958 р. Новий закон про релігійні культи значною мірою ускладнював можливості реєстрації чи відкриття нових парафій або об'єднань і водночас спрощував процедуру їх закриття. Україна завзято виконувала вказівку союзних урядових структур про зняття з реєстрації релігійних громад. На початок 1961 р. кількість діючих тут церков і молитовних будинків зменшилася до 7192. Хоч тотальне скорочення й мало загальноукраїнський характер, але найбільше воно зачепило Вінницьку, Дніпропетровську, Івано-Франківську, Львівську, Одеську, Полтавську, Хмельницьку, Черкаську і Чернігівську області. Лише в 1962 році в Україні було знято з реєстрації 1144 релігійні громади. Скорочення мережі відбувалося переважно за рахунок сільських парафій. Із знятих з реєстрації громад в 1959-1964 роках 81 % – сільські.

Посилений опір віруючих політиці “релігійних скорочень” призвів до того, що в період “відлиги” темпи закриття церков і молитовних будинків дещо уповільнилися. Так, в 1963 р. було знято з реєстрації вже 526 культових об'єктів, а в наступному році – лише 257. В 1965 році навіть на 4 одиниці зросла релігійна мережа і становила вже 4550 церков і молитовних будинків. Але ж на цей рік в повоєнні два десятиліття було знято з державної реєстрації 4847 церковних приміщень православної церкви Московського патріархату, враховуючи при

цьому те, що вона в 1946 році одержала частину храмів від поглиненої нею після сумнозвісного Львівського собору греко-католицької церкви. Паралельно йшов процес скорочення мережі громад інших конфесій.

Стало невислужати служителів культу. В Україні залишилися лише єдиний духовний заклад – православна семінарія в Одесі. Закрилися семінарії в Києві і Луцьку. Інші конфесії в повоєнний час взагалі не мали своїх навчальних установ.

З монастирів лишилося лише 7 в РПЦ. В 1960 році було закрито навіть Києво-Печерську лавру. Продовжував виходити лише один духовний журнал – “Православний вісник”, надсилалися в Україну “Журнал Московской Патриархии” та “Братский вестник” (Церква ЄХБ). Закриті були тут всі фабрики з виробництва церковного начиння та атрибутики. Все це завозилося з Росії.

Зняті з реєстрації культові споруди або передавалися якійсь світській організації, а вона їх перебудовувала для своїх цілей, або ж залишалися закритими й із-за недогляду поступово руйнувалися (таких було більше тисячі двохсот), або ж розбиралися із-за “неможливості їх використання” чи “аварійності” (таких було біля тисячі).

Партійно-державний наступ на релігію продовжувався до середини 80-х років.³⁷ Пожвавлення ж релігійної діяльності різних конфесій в Україні наступило лише з початком перебудовчих процесів. Воно захопило переважно західні і центральні області. На Півдні і Сході республіки це пожвавлення було незначним. Основною передумовою активізації церковно-релігійного життя в Україні було розгортання демократичних процесів. Цьому сприяло певною мірою також відзначення в 1988 році тисячоліття ювілею прийняття християнства. Фактично у всіх населених пунктах, в яких збереглися культові приміщення, відновлювалася діяльність відповідних релігійних громад. Спостерігається посилення місіонерської діяльності прибулих із-за кордону проповідників, зокрема протестантських церков. Зарубіж почав наповнювати Україну релігійною літературою. І не лише видрукованою різними мовами Біблією чи окремо Новим Заповітом, а й іншими духовними виданнями. З’являються релігійні передачі по радіо і телебаченню. Поліетнічність України сприяла розвитку в ній і багатоконфесійності. Різні культурні об’єднання національних меншин починають сприяти розвитку у нас специфічно їхніх конфесій. Активізувалося німецьке лютеранство, корейський і бурятський буддизм, кримо-татарське мусульманство, караїмство та ін. В 1988 році виходять з підпілля Українська греко-католицька церква. В лютому 1989 р. заявила про себе Українська автокефальна православна церква. Наступив період не лише повернення культових споруд різним конфесіям, а й розгорнулося будівництво ними біля двох тисяч нових.

В 1991 році в Україні вже діяло 12962 релігійні громади, які володіли 9449

³⁷ Див.: Панченко П. Релігійні конфесії в Україні (40-і – початок 90-х рр.). – К., 1999.

культовими будівлями. Більше всіх громад було у церкви Московського Патріархату – 5469. Українська автокефальна православна церква на цей рік нараховувала вже 1489 громад, греко-католицька – 2643, римо-католицька – 452. Активізація діяльності протестантських об'єднань сприяла зростанню кількості їх громад. В 1991 році Церква Євангельських Християн-Баптистів мала їх 1127, інші баптистські течії – 78, Союз християн віри євангельської – 565, інші євангельські течії – 160, реформатська Церква – 91, Церква Адвентистів сьомого дня – 276, Об'єднання “свідків Єгови” – 366. Почався ріст громад іудейського і мусульманського віровизнань. Їх було в означеному році відповідно 40 і 31.

Нині в Україні почали свою діяльність й нові, як для неї і її історії, течії. Так, Товариство свідомості Крішні мало 17 громад, буддисти – 7, Велике Біле Братство – 4, РУНВіра, Церква повного Євангелія і бахаї – по три, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів і караїми – по дві, вірмено-католики, пресвітеріани, інокентіївці, ІПЦ і даосисти – по одній. В 1991 році в Україні було 58 громад старообрядців різних толків, 24 громади харизматичного напрямку, 18 – адвентистів-реформістів, 8 – Російської вільної православної церкви, 5 – німецьких лютеран, 4 – молокан, 3 – методистів.

Останнє десятиріччя – це період інтенсивного розвитку релігійної мережі в Україні. При цьому зростає не лише кількість релігійних громад (на початок 2000 року їх було 22718), священнослужителів (21281), монастирів (250), навчальних закладів (121), релігійних періодичних видань (194), чисельність послідовників різних конфесій, а й сама кількість цих конфесій. Якщо в 1991 році у нас на реєстрації знаходилося 42 релігійні об'єднання (з них 33 християнського коріння, по одній іудейських, мусульманських і неоязичницьких, 4 орієнталістських і 2 синкретичних), то вже в 2000 році їх було понад 90 (з них 49 – християнського коріння, 6 іудейських та 4 мусульманських, дві неоязичницьких, 6 орієнталістських і 6 автохтонних чи синкретичних).

Найважливішою складовою релігійного життя в Україні є православ'я. Загалом воно об'єднує 11979 громад. Домінуючою в православ'ї є Українська православна церква, що знаходиться в юрисдикції Московського Патріархату. На сьогодні вона має 36 єпархій, в яких діють біля 8,5 тис. громад віруючих, налічує 113 монастирів, 15 духовних навчальних закладів, 55 періодичних видань, 2393 недільні школи та 21 братство. Церковну службу здійснюють більше 7 тис. священників. Предстоятелем Церкви є митрополит Київський і всієї України Володимир (Сабодан). Найбільша концентрація громад УПЦ у Вінницькій (723), Хмельницькій (740), Закарпатській (511), Рівненській (494) та Волинській (475) областях.

Українська православна церква Київського патріархату нараховує 28 єпархій, біля 2,5 тис. громад. Воно має 17 монастирів, біля 2 тис. священнослужителів, 15 духовних навчальних закладів, 16 періодичних видань та 704 недільні школи. УПЦ КП очолює Патріарх Київський і всієї Руси-України

Філарет (Денисенко). Найбільше громад УПЦ КП в Тернопільській (192), Волинській (130), Івано-Франківській (285), Львівській (382), Рівненській (181) та Київській (283) областях.

Українська автокефальна православна церква має біля тисячі парафій, 75% яких знаходиться у галичанських областях України. Церковну службу в УАПЦ здійснюють біля 600 священиків. В трьох семінаріях церкви навчалася 123 слухачі. Вона мала 279 недільних шкіл.

В Україні, окрім названих, в 2000 році діяло ряд інших православних церков. Так, Російська вільна (закордонна) православна церква мала 8 громад, Апокаліптична ПЦ – 4 (всі – на Вінничині). Діяло дві греко-православні громади, одна – православна незалежна. В Україні поширені також різні об'єднання православного коріння. Так, старообрядницька Церква Білокриницької згоди мала 53 громади, з яких 10 – на Вінничині, 14 – на Одещині, 9 – на Буковині. До Руської православної старообрядницької церкви безпопівської згоди належало 12 громад, 7 з яких – на Житомирщині. Істинно-православна церква об'єднувала в 2000 р. 30 громад, Богородична церква – Церква Матері Божої Преображенної – 4 громади (3 з них – на Донеччині). На Одещині діяла одна громада інокентіївців. Незмінною залишалася кількість громад молокан (4). Характерно, що ці течії не мають в Україні своїх навчальних закладів, видань, братств, обмежену кількість служителів культу.

В останні роки досить активно проходить відродження Української греко-католицької церкви. За кількістю громад (3240) вона вийшла на довоєнний рівень (3237) і займає на сьогодні друге місце в Україні. Церковну службу в УГКЦ здійснює більше 2 тис. священнослужителів. Переважна більшість парафій церкви знаходиться у Львівській (1433), Тернопільській (739), Івано-Франківській (651) та Закарпатській (293) областях. Очолює УГКЦ Патріарх Мирослав Іван кардинал Любачівський. Останнім часом помітне поширення греко-католицизму в інших регіонах України, але тут діє лише 3 % її громад. З моменту легалізації (1989 рік) УГКЦ відновила свою структуру, створила 16 єпархій, відкрила 78 монастирів, 12 духовних навчальних заклади, 513 недільних шкіл, 22 періодичних видання. До цієї церкви відносяться також 19 греко-католицьких єпархій, що діють серед української діаспори.

Серед церков, що динамічно розвиваються останніми роками, постає Римсько-католицька церква. Утворено Львівську архідієцезію як її духовний центр, яку очолює архієпископ Мар'ян Яворський, а також Житомирську, Луцьку та Кам'янець-Подільську дієцезії. У підпорядкуванні нунція (посла) Апостольської столиці в Україні автономно діє структура РКЦ у Закарпатті. Відкрито духовний коледж, духовну семінарію та Український римсько-католицький університет. На сьогодні біля 800 католицьких громад діють у всіх областях України. РКЦ має 38 монастирів, 337 недільних шкіл, 11 періодичних видань та 428 священнослужителів, серед яких 278 – іноземці.

Широко представлені в Україні церкви протестантського напрямку. Вони мають 5590 релігійних організацій, в тому числі: Євангельські Християнські Баптисти – 2807; Християни віри євангельської (п'ятдесятники) – 1523; Свідки Єгови – 603; Адвентисти сьомого дня – 793; реформатори – 108; лютерани – 61. Різні незалежні протестантські течії об'єднують ще десь біля 300 громад.

Громади Союзу Євангельських християн-баптистів найбільш поширені в Чернівецькій (142), Київській (139), Вінницькій (126) та Хмельницькій (132) областях. Всеукраїнський Союз християн віри Євангельської (п'ятдесятники) більше всього має громад в Рівненській (207), Волинській (130), Чернівецькій (101) та Тернопільській (80) областях. Єговиські громади діють переважно в Закарпатській (142) та Львівській (87) областях. Громади Церкви Адвентистів сьомого дня відносно рівномірно розташовані по Україні. Виділяються в їх кількості лише Чернівецька (85) та Вінницька (70) області. Адвентисти-реформісти, які мають 104 громади, діють переважно на Закарпатті (31). Громади реформатської церкви (104) діють лише в Закарпатті. Три лютеранські церкви – німецька, українська і шведська мають відповідно 48, 15 і одну громаду. Пресвітеріани мають в Україні 28 громад, методисти – 10, послідовники Ради Церков ЄХБ і незалежні баптисти – 116, різні незалежні християно-протестантські напрямки – біля 300.

У всіх протестантських Церквах є необхідні управлінські структури, в тому числі й республіканські духовні центри. В останні роки зміцнюється матеріальна база їх релігійної діяльності, ведеться релігійно-просвітницька, морально-виховна, місіонерська та благодійницька робота. Росте мережа протестантських духовних навчальних закладів. Баптисти їх мають 12 (2122 слухачів), п'ятдесятники – 4 (2993), адвентисти – лише два (900). Якщо православні і католицькі об'єднання відчують потребу в кадрах священнослужителів, то в протестантських їх в два-три рази більше, ніж громад. Налагоджується видавнича діяльність в протестантських Церквах. Так, баптисти мають 5 періодичних видань, п'ятдесятники – три, адвентисти – 2. Водночас вони завозять значну кількість різної літератури із-за кордону.

Значно зросла в Україні кількість зареєстрованих мусульманських громад (337). Проте єдиної церковної структури ця конфесія не набула. На сьогодні офіційно діють три зареєстровані самостійні її центри – у Києві, Донецьку та Сімферополі. Послідовниками ісламу в Україні є переважно представники меншин тих національних етносів, на автохтонних територіях яких ця релігія є домінуючою. Це – татари волзькі, дагестанці, азербайджанці, узбеки, абхазці та ін. Але більшість мусульманських громад (143) об'єднують кримських татар. Всі вони підпорядковані Духовному Управлінню мусульман Криму.

Шість центрів керують діяльністю 143 іудейських громад – Об'єднання Іудейських релігійних організацій, Об'єднання хасидів Хабат Любавич Іудейських релігійних організацій, Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних

громад та ін. Іудейські громади розміщені по Україні рівномірно. Виділяються хіба що Закарпатська (9), Черкаська (9) області й м. Київ (8). Існує один іудейський навчальний заклад, друкується чотири періодичні видання.

В останні роки в Україні набули поширення новітні релігійні течії і напрями. Серед них громади харизматичного напрямку (139). Вони є переважно в Криму, Запорізькій області і Києві. Ростуть також громади Церкви повного Євангелія (345), Новоапостольської церкви (55), Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів – мормонів (57), а також Товариства свідомості Крішні (40), буддистів (35), бахаї (8). Функціонують громади різних рідновірських напрямів, зокрема РУНВіри (51), Рідної Віри, Великого вогню та ін.

Цікава географія неорелігій. Так, Церква повного Євангелія із 86 своїх громад 31 має в Донецькій області, а Церква Ісуса Христа Святих останніх днів 16 з 23 – в Києві. Громади новоапостольців, рідновірів, крішнаїтів, бахаїв рівномірно розташовані по всіх областях України. Буддисти також відносно рівно розмістилися, але мають по 4 громади в Донецькій і Харківській областях.

Крім названих вище, в Україні діють біля 250 малочисельних громад віруючих десь 50 різних релігійних напрямів, течій і толків. Тут варто хіба що назвати порівняно нову течію, яка з'явилася серед єврейської меншини. Це – іудео-християнство, 12 громад яких діють в Києві, і 16 громад Вірменської апостольської церкви, 6 з яких – в Криму, а центр, очолюваний єпископом Натаном, – у Львові.

Порівняльний аналіз цифрового матеріалу про зміни релігійної мережі за 1986 – 2000 роки засвідчує, що екстенсивний етап розвитку релігійного життя в Україні вже закінчується і переходить в інтенсивний. Його бум припав на 1988-1990 роки, коли кількість громад збільшувалася щороку в середньому на 32 %.

Які загальні закономірності характеризували зміну релігійної мережі в останнє десятиріччя?

1. Відродження (скоріше – відтворення) громад традиційних для України християнських течій там, де вони діяли раніше і де для цього наявною була (хай навіть зруйнована) матеріальна база. Наслідком цього є те, що зростання мережі йшло переважно за рахунок православних громад (більше половини), греко-католиків і традиційних протестантів.

2. Порівняно швидкий ріст православних і католицьких громад при незначній кількості активних їх членів і порівняно бідній духовній освіченості парафіян.

3. Найбільш інтенсивне зростання релігійної мережі відбулося в західноукраїнських областях, що пояснюється порівняно високим рівнем релігійних потреб громадян цього регіону, для яких релігія стала невід'ємним елементом їх способу життя і виявом духовної культури.

4. Порівняно розвинута інфраструктура ортодоксальних конфесій в західноукраїнському регіоні, поєднаність у свідомості людей своєї релігійної

належності з національною, включеність певного конфесійного чинника в систему культури і побуту та ін. зумовили блокування проникнення в ці області нових релігійних течій.

5. Кількісні показники зростання релігійних громад, монастирів, видань різних конфесій ще не засвідчують про таке ж зростання кількості їх послідовників. Конкурентна боротьба між конфесіями спонукає керівництво деяких з них штучно розширювати свою інституційну мережу. Відтак в 15 монастирях УПЦ КП знаходиться всього біля 50 насельників. Відмінною також є кількість парафіян в протестантських і греко-католицьких громадах. Останні в західноукраїнському регіоні мають в порівнянні з першими в середньому у 20 разів більше вірних.

6. Регіональні відмінності в рівні національної самосвідомості громадян позначаються на географії поширення українських національних християнських церков. Тут слід відзначити помітне поширення парафій УПЦ КП і УАПЦ в західній і центральних областях і водночас незначну кількість їх в південному і східному регіоні країни, де домінує УПЦ.

7. Зростанню кількості римсько-католицьких громад явно сприяє етноконфесійний чинник, зокрема розселеність польської меншини на Поліссі, Поділлі, Галичині і Закарпатті. Розширення свого конфесійного регіону римо-католиками зустрічатиме протидію цьому з боку православних і греко-католиків.

8. Висунення в церковно-релігійному житті ідеї “традиційної канонічної території”, що характерно зокрема для відносин православ'я й греко-католицизму, веде до певної регіоналізації України за релігійними чинниками, а відтак і до міжконфесійної напруги.

9. В намаганні заповнити той духовний вакуум, який утворився після занепаду марксистсько-ленінської ідеологічної монополії і втрати свого авторитету Церквами, які діяли в умовах пристосування до передуючих політичних порядків, певний успіх мають нові релігійні течії, які привносять в Україну переважно західними християнськими місіонерами.

10. Розвиток національної самосвідомості у представників різних етнічних меншин України одним із каналів, свого вияву має появу різних національних релігійних течій і об'єднань.

Контрольні завдання і запитання

1. Яка загальна чисельність послідовників найпоширеніших релігій в сучасному світі?
2. Розкажіть про особливості сучасної релігійної карти світу.
3. Охарактеризуйте основні етапи формування релігійного обліку Європи, її сучасне релігійне обличчя.
4. Чим можна пояснити релігійну гетерогенність Азії?

5. Назвіть основні складові релігійної конфігурації сучасної Америки.
6. В чому виявляється мультирелігійність Африканського континенту?
7. Дайте характеристику географії релігій України.

Тематика рефератів

1. Основні тенденції у змінах чисельності і характері розміщення послідовників найпоширеніших релігій.
2. Релігійні проблеми сучасної Європи.
3. Основні осі міжрелігійних взаємин в Азії.
4. Релігійні перспективи Африканського континенту.
5. Майбутня доля окремих релігій.
6. Тенденції конфесійних змін в Україні.

Рекомендована література

1. История религий мира. Энциклопедия в 2-х тт. - М., 1996.
2. Народы и религии мира: Энциклопедия /Гл. ред. В.А.Тишков/. - М. 1998.
3. Павлов С., Мезенцев К., Любичева О. Географія релігій. – К., 1998.
4. Пучков П.И. Современная география религий. - М., 1975.
5. Релігієзнавчий словник. - К., 1996.
6. Религии мира. Справочное издание “Белфакса”. - М., 1996.
7. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. - М., 1976.
8. Шпажников Г.А. Религии стран Африки. - М., 1967.
9. Historical Atlas of the Religions of the World. - N.Y., 1994.
10. Encyclopedia of American religions. 4th ed. Detroit, 1993.